

KUBA: PÜSPÖKI VIZITÁCIÓ 1754–57-BŐL

I. A visita (vizitáció) mint műfaj

A visita a spanyol gyarmatok megismerésének jellegzetes 16–18. századi műfaja, melynek az idők folyamán hagyományai, szabályai jöttek létre, és ezek a műfaji kötöttségek három évszázad alatt alig változtak. Tartalma sokszínű, a földrajzi viszonyoktól kezdve a közigazgatáson, az egyházi életen át számtalan tárgykört ölel fel.¹ Eredete a tényleges pasztorális visitákra, látogatásokra megy vissza, melyek az Újvilágban már a tridentini zsinat előtt is ismeretesek voltak,² bár kétségtelen, hogy a püspökök számára kötelezővé és kiemelkedő egyházi feladattá Európában és Spanyol-Amerikában is a katolikus egyház szervezeti megújulásában oly fontos zsinat határozatai által váltak.³ A gyarmati Latin-Amerikában azonban az egyház és a spanyol állam speciális helyzetéből⁴ adódóan a visiták különlegesen fontos szerepet tölthettek be, nemhiába foglalkozott velük II. Fülöp is számtalan rendeletben, dekrétumban.⁵

Annak ellenére, hogy idővel rutinná vált maga a látogatás és az arról szóló beszámoló, a spanyol Korona, az Indiák Tanácsa és az egyházi hatóságok érdeklődése és igénye a visiták, a bennük szolgáltatott információk iránt mindig megmaradt, sőt a 18. században a Bourbon uralkodók reformintézkedéseit előkészítve, megalapozva újra intenzívebbé vált.⁶ A történészek számára pedig a történelem tanulmányozásához nyújthatnak nélkülözhetetlen információkat a gyarmatok egyházi, világi közigazgatásáról, a településekről, a gazdaságról, a társadalom tagozódásáról, az oktatásról, az egyház munkájáról, a betegápolókról, természetesen magáról a jelentést készítőről is – és a felsorolás még korántsem teljes.

E nagyértékű történelmi forrástípust a Kuba történelmét tanulmányozók eddig nemigen használták kutatásaikban. Oka lehet ennek egyrészt az, hogy a Kubával foglalkozó történészek a gazdaság,⁷ a társadalom, az etnohistoria és a kultúra szféráját⁸ elsősorban a spanyol hódítást követő közvetlen időszakban, valamint a 18. század utolsó évtizedeitől, az angol hódítással induló korszaktól vizsgálták alaposabban; másrészt az, hogy a Santiago de Cuba-i püspökség a 17. század közepéig a latin-amerikai püspökségek hierarchiájában a legalsó szinten foglalt helyet,⁹ s így különösebben nem ösztönözhetett kutatómunkára.

A 17. század elejétől induló kubai visiták sorába¹⁰ illeszkedik bele forrásunk, Pedro Agustín Morell de Santa Cruz *La visita eclesiastica* című, 1754–57 között megírt műve.¹¹

II. Morell de Santa Cruz

A visita szerzőjének élete, egyénisége önmagában is érdekes, át- meg át van szöve a történelem fonalának néhány érdekes szálával. Morell a mai Dominikai Köztársasághoz tartozó Santiago de los Caballerosban született 1694-ben. Ősei Spanyolországból menekültek, ahonnan a vallási türelmetlenség űzte ki őket sok más zsidóval együtt. Teológiai

tanulmányait a Santo Domingo-i Egyetemen végezte oly kiváló minősítéssel, hogy már ekkor felfigyelt rá a Korona.¹² Így *mulatt* volta ellenére emelték magas egyházi méltóságokba;¹³ hogy csak a legfontosabbakat említsem: Santa Cruz de la Sierra (a mai Bolívia) püspöke volt 1745 és 1749 között, Nicaragua püspökségének élén állt 1750-től 1753-ig, és végül haláláig a Santiago de Cuba-i püspökség – ami akkor Florida területét is felölelte – vezető méltóságát töltötte be.¹⁴ Már püspökként került Kubába. Ez (püspök kinevezése újabb püspökségbe) igen ritka jelenség volt a 16–18. században; mint ahogy az is, hogy ott maradt 15 éven át, hiszen az általános magatartás a Karib-térség püspöki hivatalait csupán „ugródeszkának” tekintette jövedelmezőbb püspökségek, magasabb pozíciók megszerzéséhez.¹⁵

Morell életének rejtélyes vonása, hogy magas egyházi méltósága ellenére megtartotta ősei zsidó hitét, sőt éppen – úgy, mint sok társa – az egyházba beépülve talált védelmet az Inkvizíció zaklatásai elől. Titkos hitére, titkos zsidó voltára csak végrendeletének felnyitásakor derült fény,¹⁶ s az ezzel kiváltott botrány is szerepet játszhatott abban, hogy az életében oly nagyhatású, kiemelkedő jelentőségű személyről már közvetlenül halála után elfelejtettek szólni.¹⁷ Pedig valóban nagyformátumú személyiségről van szó, aki élő kapcsolatokat épített ki kora politikusaival és az Udvarral;¹⁸ sikeresen játszott közvetítő szerepet a béke érdekében az 1731-es cobrei bányák felkelői és a kormány között.¹⁹ 1762-ben, Havanna egy részének angol megszállása idején az ellenállás vezetője volt, ezért még száműzték is.²⁰ Floridából, száműzetésének helyéről méhkaptárakkal tért vissza, Kuba gazdasága neki köszönheti a méztermelés fellendülését.²¹ Történetírói művek sora született meg keze alatt,²² s nem utolsósorban, nagy figyelmet szentelve karitatív feladatainak teljesítésére, tovább fejlesztette a 17. század végén Compostella püspök által útjára bocsájtott egyházi reformokat, melyek a kubai egyházszervezet modernizálását, erősítését voltak hivatva szolgálni.

III. P. A. Morell de Santa Cruz *La visita eclesiastica* című műve mint történeti forrás

A történelmi hitelesség kérdése

A Morell-féle *visita* adatainak hitelességét egyesek bizonyos fenntartásokkal fogadják;²³ a teljes hitelesség mellett szóló több tényezőtől itt csupán azt az egyet emelném ki, hogy a mű a *földrajzi patriotizmus* jegyében fogant alkotások sorába tartozik, mely patriotizmus azt jelenti, hogy a kreol értelmiség soraiban a 18. század közepétől kezdetét vette a haza intellektuális birtokbavétele azzal a célkitűzéssel, hogy mindenki az igazat tudva ismerje meg hazáját.²⁴

Morell visitájának forrásértéke

E *visita* információbővsége – melyről több történész elismerően nyilatkozott²⁵ – lehetővé teszi annak többszempontú megközelítését. Demográfiai adatai²⁶ a településekről nyújtott beszámolóit²⁷ módot adnak arra, hogy Kuba történetének azt a rétegét próbáljuk felderíteni, ami eléggé feldolgozatlan még; a gyarmati Kuba településszerkezetét, lakosságát.

Kuba lakosságának viszonylag pontos számbavétele 1774-től az állami censzusokkal vette kezdetét. Történeti szempontú elemzésükre eddig kevesen vállalkoztak,²⁸ Kuba településszerkezetének történeti fejlődése pedig még megíratlan.²⁹ E témakörben a 16. századból és a 18. század második feléből rendelkezünk adatokkal, de e két századot mint kezdő és végső láncszemet összekapcsoló láncszemsor nagyon hiányos. A településszerkezet különböző korszakokból származó metszetei, e pillanat-metszeteknek láncszemenként való időrendbeli felűzése és a pillanatfelvételek egymáshoz viszonyított elmozdulásainak vizsgálata arra ad lehetőséget, hogy felvessük a kérdést: Kuba története érdemileg megközelíthető-e az európai történettudomány nézőpontjából, a falu–város viszonyának szemszögéből. Úgy véljük ugyanis, hogy a *településszerkezet* történeti változásai feltárhatják a *város–falu dinamizmusát*, új aspektusokat láttatva meg Kuba történetéből.

Ebben a munkában célszerű volt felhasználni a kubai egyháztörténetben elért kutatási eredményeket,³⁰ melyek révén ismert, hogy a helyi egyház a 17. század végétől az éppen akkor nekilendülő dohánytermelés- és feldolgozás újonnan kialakult útvonalaira alapozva, 1685-től kezdve szélesítette ki parókiahálózatát. Tevékenységével egyrészt tökéletesítette, erősítette az egyházi szervezetet; másrészt annak jelenlétét kiterjesztette az újonnan fontossá vált friss településekre, nem utolsósorban pedig biztosítani igyekezett az egész ország területén a 16–17. században oly bizonytalan egyházi jövedelmeket.³¹ A 17. század végétől meglévő és az éppen kialakulóban lévő egyházközségi hálózat megrajzolásával – amely tükrözi a települések fejlődésének ritmusát, a korabeli gazdasági régiók fejlettségét – a történész fontos információhoz juthat a településszerkezet szintjén is jelentkező gazdasági és társadalmi struktúraátrendeződség vonatkozásában.

A 18. század kubai településszerkezetének rekonstruálása természetesen a Latin-Amerika más régióira való kitekintést, és az ottani alapvető településtípusok kapcsolatrendszerének ismeretét is igényli. Ezen újabb források kézbevitelével megszerzett információk pedig Latin-Amerikán belül Kuba és más gyarmatok, valamint a kontinensen kívül Kuba, illetve Latin-Amerika és Európa között meglévő lehetséges *analógiák* felkutatására és *fejlődési típusok* elkülönítésére is alkalmat adhat.

Morell visitáinak másik lehetséges szempontú elemzése elsősorban a gazdasági adatokra alapozódik.³² Mivel a püspököt elsősorban egyházszervezési gondok foglalkoztatták, kevesebb figyelmet fordított a gazdasági tényezők lejegyzésére, magyarázatok adására, így nem tudunk képet adni a korabeli kereskedelmi tevékenységről és iparos életről, s nem lehet bevonni a vizsgálatba a lakosság foglalkozás szerinti megoszlásának szempontját sem. Ezek az adatok pedig fontosak lehetnek volna pl. a települések gazdasági funkcióinak szemszögéből. Ugyanakkor megkönnyíti elemzési munkánkat a püspök pontos kategóriahasználata a dohánytermesztésre és a cukornád-feldolgozásra vonatkozóan az estanciák és vegák,³³ a trapichék és ingeniók elkülönítésével.³⁴

A világi és egyházi közigazgatás és igazságszolgáltatás szempontjának felvétele a visita elemzésekor egyrészt indokolt a sok információ miatt,³⁵ másrészt azért, mert a kormányzósági felosztások, azok határainak módosítása,³⁶ a helységek világi és egyházi közigazgatása, valamint az igazságszolgáltatás hivatalai, azok jogköre³⁷ szoros kapcsolatban van a települések gazdasági fontosságával, Kuba településhálózatának hierarchiájában elfoglalt helyükkel. Harmadrészt pedig a világi és egyházi hivatalok érintkezései³⁸ információkat nyújthatnak az állam–egyház viszonyáról, összefonódásáról is.

A 18. századig Latin-Amerikában szinte kizárólag csak egyháziak kezében lévő oktatási intézmények,³⁹ és az általuk ellátott egészségügyi szolgáltatás⁴⁰ vizsgálata ismét a települések hierarchiájának szempontjából érdekes, de a kubai értelmiség képzési lehetőségeiről, nehézségeiről is képet ad.⁴¹

A Kubában állomásozó spanyol katonai haderő és a helyiekből megszervezett milíciák számát és területi eloszlását⁴² több egymáshoz szorosan kötődő tényező alakította. A katonaságra vonatkozó adatok ezekről, összhatásukról informálnak: a sziget és a Karib-térség védelméről, főként Anglia nyílt gyarmatszerző igényeivel szemben, a gazdasági, elsősorban kereskedelmi érdekekről, a csempészkereskedelem útvonalairól, a belső rendfenntartás problémáiról, a közigazgatási, igazságszolgáltatási központok elhelyezkedéseiről. A haderő osztagainak bőrszín szerinti felállítás⁴³ a spanyolok hivatalos ideológiai elképzeléseibe enged bepillantást.⁴⁴

Az a kép, mely mindezen szempontok együttes figyelembevételével összerakható Morrell de Santa Cruz visitájának mozaikjaiból, azért különlegesen fontos, mert éppen V. Fülöp még bizonytalan kezdeményezései, majd VI. Ferdinánd határozottabb reformjai után, de még a 18. század nagy felvilágosult abszolutista uralkodói között számon tartott III. Károly⁴⁵ trónra lépése (1759) és a Kuba történelmében oly meghatározó 1762-es angol megszállás *előtt* ad megbízható adatokat a gyarmati Kubáról, és így lehetőség nyílik a III. Károly előtti, valamint az angolok rövid, de mélyen ható jelenléte előtti és utáni Kuba összevetésére.

A 18. század közepén két kormányzóságra felosztott gyarmati Kuba világi közigazgatásának területi vonalai megfeleltek az egyházi közigazgatás területi beosztásának; s e két típusú közigazgatás hierarchiájában a városok, villák, falvak és kisebb települések besorolásával kb. azonos volt a parókiák, kisegítőtemplomok, és a vidéki egyházközségek vertikális tagozódása. Vagyis, az említett kategóriákba megközelítően ugyanazok a települések tartoztak bele. Az igazságszolgáltatás egyházi és világi törvényszékei mindig egymás mellett, csak városban vagy villában működtek, sokszor közös tisztviselőkkel, sőt ülnökökkel. Törvényszék nélküli igazságszolgáltatást gyakoroltak egy-egy kivétellel a városok és a villák kormányzói, illetve kormányzóhelyettesei.

A gazdaság szféráinak – a 17. században területenként eltérő időpontban meginduló – átstrukturálódása új településeket hozott létre, vagy emelt ki a névtelenség homályából, elsősorban a nyugati kormányzóságban, ott is Havanna közvetlen körzetében.⁴⁶ E folyamat a 17. század végén kezdődött el, s folytatódott a 18. század első felében is. Ezek az új helységek főként gazdasági jelentőségüknél fogva integrálódtak a világi és egyházi közigazgatás és igazságszolgáltatás hierarchiájának felsőbb szintjeibe. A lakosság növekedése, a szűkülő tér egyéb problémákat is hozott magával. A keleti régió más irányú gazdasági beállítottsága kisebb mértékben eredményezte új települések alapítását, s a már meglévők „legalizálását”. Tág tér, nagyfokú csempészkereskedelem, a sziget belső és külső biztonságán őrködő katonaság jellemezte többek között a Bayamo és Baracoa közt húzódo területet. A köztes régió, a Las Villas és Puerto Principe szintén három, a világi és az egyházi közigazgatás legalsó kategóriájába sorolt vidéki egyházközséggel gazdagodott;⁴⁷ s valóban köztes régióként az új tendenciák és a régi hagyományok együtt formálták gazdasági jellegét.

JEGYZETEK

1. *Pollmann-né Fodor Judit*: A perui alkirályság gazdasága a XVI. században (doktori értekezés) Szeged 1982.
2. *Johannes Meier*: Los obispos y la visita pastoral en las diócesis del Caribe (siglos XVI–XVII) In: Iglesia, Religión y Sociedad en la Historia Latinoamericana (1492–1945). Congreso VIII de Asociación de Historiadores Latinoamericanos de Europa, Szeged, Hungría 1989 Tomo I. 234.
3. Uo.: 233.
4. Uo.: 232., *Izmael Sánchez Bella*: Actitud de la Santa Sede ante el Partonato. In: Iglesia Tomo I. 277–282.
5. *Isabel Arenas Frutos*: La Iglesia en la Florida Española a través de las visitas eclesíasticas (siglo XVII). In: Iglesia Tomo I. 245.
6. *J. Meier*: Id. m. 237.
7. *Ramiro Guerra y Sanchez*: Historia de la nación cubana I–II–III, La Habana, 1952. *Oscar Pino-Santos*: Historia de Cuba. La Habana, 1966. *Heinrich Friedlaender*: Historia económica de Cuba. La Habana, 1978. *Manuel Moreno Friginals*: El Ingenio I–II–II, La Habana, 1978. *Wittman T.*: A monokultúrák történetéhez a Karib-térségben és Venezuelában (XVI–XVIII. sz.) – Acta Historica XXII. Szeged, 1966, 3–24. *Wittman T.*: El Tabaco en la Economía de las Antillas en los siglos XVII y XVIII. – Revista Venezolana de Ciencias Sociales 1968, 45–60. *Tóth Ágnes*: A dohánytermesztés története Kubában 1717–1836. – Agrártörténeti Szemle 1980/3–4. 472–520.
8. *Juan Jiménez Pustrana*: La rebelión de los vegueros. La Habana, 1979. *José Luciano Franco*: Las minas de Santiago del Prado y la rebelión de los cobreros 1530–1800. La Habana, 1975. *Diana Iznaga*: La burguesía esclavista cubana. La Habana, 1987. *Fernando Ortiz*: Los negros curros. La Habana, 1986. *F. Ortiz*: Entre cubanos (psicología tropical). La Habana, 1987.
9. *J. Meier*: Id.m. 7.
10. Uo.: 236–237.
11. Az információbőségén G. Douglas English által Kuba első cenzusaként említett Morell-féle visita egy részét 1928-ban találták meg, s azt meg is jelentették 1939 és 1941 között a Kubai Köztársaság Egyházi Tartománya című lapban. César García del Pino – aki rövid életrajzot is szentelt a püspököknek – egészítette ki az anyagot 1985-ös publikációjában, amely azonban a forrásközlő akaratának ellenére továbbra is töredékes maradt volna, ha a visita újabb fejezetei – bár már a szerkesztési munkálatok után – elő nem kerülnek az Archivo General de las Indias de Sevilleből. A jelenleg ismert részek együttes anyaga szolgált dolgozatom forrásául. Az eredeti alkotás első, a feltehetően 1754 utolsó hónapjaitól 1755 közepéig megírt része azonban még ismeretlen.
12. *César García del Pino*: Vida de Pedro Agustín Morell de Santa Cruz. La Habana, 1985.
13. *J. Meier*: Id.m. 19.
14. *C. G. del Pino*: Id.m.
15. *J. Meier*: Id.m. 6–7.
16. *C. G. del Pino*: Id.m. 2., 43., 44.
17. Uo. 45.
18. Uo. 12.
19. Uo. 7–8.
20. Uo. 25, 31.
21. Uo. 38.
22. *Morell művei*: Kuba első püspökeinek és kormányzóinak történelmi kapcsolata (1750 körül írta), – Memorias de la Sociedad Patriótica 1841 La Habana; Az angolok szándékai Amerikában (eltűnt); Apostoli topográfiai, történelmi és statisztikai vizit Nicaragua és Costa Rica valamennyi településéről; a felvilágosult Pedro Agustín Morell de Santa Cruz, az egyházi kerület püspöke által megtéve 1751-ben, – Documento Antiguo Biblioteca del Diario de Nicaragua, 1909. Kuba katedrális és a sziget története (1760 táján írta, egy része levezett) *C. G. del Pino*: Id.m. 9., 13–14., 22.
23. *C. G. del Pino*: Id.m. 18. o. La visita eclesíastica, Selección e introducción de César García del Pino, La Habana, 1986. VII., XXXI–XXXIII.
24. Biblioteca Ayacucho N° 51, Pensamiento de la ilustración (Selección y prólogo por José Carlos Chiaramonte), Caracas, 1979.
25. *C. G. del Pino*: Id.m. 18. *Nicolas Joseph de Ribera* (Compilación e introducción por Olga Portuondo Zuñiga): Descripción de la Isla de Cuba, La Habana 1986, 101.

26. Táblázatba foglalását lásd: *Kovács Marian*: Kuba településszerkezete a XVIII. század közepén (Pedro Agustín Morell de Santa Cruz La visita eclesiastica című műve alapján – kézirat), Szeged, 1988, 92., 94.
27. La visita eclesiastica, Selección ... 5.
28. Colección sobre la isla de Cuba por *Don José Antonio Saco*, I, Paris, 'Imprenta Deud' Anbasson y Kugelmann 1858. *Juan Pérez de la Riva*: El barracon y otros ensayos. La Habana, 1975.
29. Kiindulási pontot nyújt e témakörben *Hortensia Pichardo Vinals*: La fundación de las primeras villas de la Isla de Cuba. La Habana, 1986.
30. *Eduardo Torres-Cuevas*: Formación de las bases sociales e ideológicas de la Iglesia católica – criolla del siglo XVIII, Santiago, 1982/dec. 48. sz. 158–188.
31. Uo. 155., 162., 166.
32. Táblázatba foglalását lásd: *Kovács M.*: Id.m. 93., 95.
33. La visita eclesiastica selección... 32., 36., 43.
34. Uo.: 40., 105.
35. Uo.: 35.
36. Uo.: 20–21.
37. Uo.: 171.
38. Uo.: 24.; *J. Meier*: Id.m. 13.
39. Táblázatba foglalva: *Kovács M.*: Id.m. 49., 92., 94. La visita eclesiastica Selección... 19., 89.
40. Táblázatba foglalva: *Kovács M.*: Id.m. 49., 92., 94. La visita eclesiastica Selección... 14., 15., 76.
41. Uo.: 25–26., 108., 116.
42. Táblázatba foglalva: *Kovács M.*: Id.m. 56., 93., 96.
43. La vista eclesiastica Selección... 24., 49., 104., 172.
44. *Julio Albi de la Cuesta*: El modelo borbónico para la defensa de las Indias, Cuadernos Hispanoamericanos, Los complementarios (2. Madrid, Diciembre 1988.
45. *Gonzalo Anes*: El antiguo régimen: Los Borbones. Madrid, 1981. 307.
46. La visita eclesiastica Selección XXV., 33., 35., 41.
47. Uo. 80–81.